

tweemaandelijks tijdschrift, jg. 30/1983, Nr 2

HET SOCIALISME VOLGENS BOEHM

BEROEPSOPLEIDING

BELASTINGEN EN DE WERKENDE VROUW

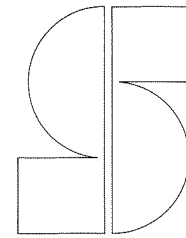
ZIEKENHUISPOLITIEK

VROUWENGESCHIEDENIS

ocialistische
tandpunten

1983

Het socialisme als noodzaak

Rudolf BOEHM

De redactie heeft de bedoeling regelmatig meer theoretische artikels m.b.t. de Socialistische Idee en Praktijk op te nemen in „Socialistische Standpunten”. Op deze wijze willen we opnieuw aansluiten bij een oude traditie, eigen aan de socialistische beweging. Tegelijkertijd pogen we hiermee tegemoet te komen aan een dringende behoefte die zich in partij en beweging doet gevoelen - en zich ook op internationaal vlak manifesteert -, om te komen tot een „au-delà du marxisme”, een vernieuwde, doordachte én levende Socialistische Theorie en Praktijk. Het eerste artikel in deze reeks is van de hand van Rudolf Boehm, Professor in de Moderne Wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit van Gent. Kritische reacties van de lezers zijn uiteraard zeer welkom.

Het noodzakelijk socialisme

Als ik het heb over het „noodzakelijk” socialisme ligt het zeker niet in mijn bedoeling te veronderstellen dat de verdere ontwikkeling van onze tegenwoordige maatschappelijke toestand onfeilbaar tot het socialisme zal leiden. We hebben geen enkele aanleiding om ons op die manier gerust te stellen. We moeten integendeel vrezen dat de huidige wereldtoestand zal blijven verergeren, tot aan de catastrofe toe. We kunnen er zelfs bijna zeker van zijn, indien we er niet in slagen er „iets aan te doen”. De wereld is niet „gemaakt” om vanzelf de voor-

waarden voor een ideale menselijke samenleving voort te brengen.

Ik wil het hebben over de „noodzakelijkheid” van het socialisme om een einde te stellen aan de toenemende ellende van de massa der mensheid en de voortschrijdende verwoesting van de aarde, om de bestaansvoorwaarden voor de mensheid op deze aarde veilig te stellen. Dat betekent echter, enerzijds, dat ik eigenlijk niet het socialisme als „het doel” zie, maar nog iets anders, waarvoor het socialisme noodzakelijk is. Het betekent anderzijds, dat ik het socialisme wel degelijk als iets noodzakelijks beschouw, en niet als een soort bekroning van de maatschappelijke evolutie, of een soort glorieuze luxe die de mensheid zich ooit zou kunnen permitteren, nadat ze al haar andere problemen zal opgelost hebben.

Over welk socialisme heb ik het dan? En kan het doel waarvoor dit socialisme nodig zal zijn iets duidelijker aangegeven worden?

„Socialisme” heet „maatschappelijkheid”, „communisme” heet „gemeenschappelijkheid”. Onze ideeën over socialisme en communisme hebben inderdaad op de eerste plaats betrekking op de gemeenschapsverhoudingen, op de verhoudingen tussen de mensen onderling, dus eigenlijk op een morele of (beter) *politieke* problematiek; *niet* op de verhouding van de mensen tot andere wezens, tot de dingen, tot de natuur, dus

Socialistische Standpunten 1983, nr. 2

R. Boehm	Het socialisme als noodzaak	1
F. Geers	Beroepsopleiding van de R.V.A. : doelstellingen en doelgroep	14
Sevi-Werkgroep „vrouwenproblematiek”	De fiscus en de bedrijfsinkomsten van de gehuwde vrouw	19
W. De Brock	Brutaliteiten	29
J. Beeckmans	De nieuwe ziekenhuispolitiek : de neerslag van een verzuild systeem	32
D. De Weerd	Federale archiefondsen van de SP	41
D. De Weerd	Vrouwengeschiedenis en vrouwenstudies	44
Lezersbrieven	. . . . .	55
D. De Weerd	Bibliografie van het socialisme en de socialistische Arbeidersbeweging in België	61

De artikels die in dit tijdschrift opgenomen worden, geven slechts de individuele zienswijze van hij die ondertekent. Deze staat persoonlijk in voor de vooropgezette ideeën en feiten.

De verantwoordelijkheid van „Socialistische Standpunten” beperkt zich tot de vaststelling, dat voornoemde zienswijzen de moeite waard zijn de aandacht van de socialistische beweging in de ruimste zin te weerhouden.

Kernredactie :

W. DEBROCK, O. DEBUNNE,
M. DENECKERE, D. DE WEERDT,
K. DILLE, H. KNOOREN,
E. PLETTINCK, R. RAES,
G. SWILLEN, D. VAN DE WAUWER,
F. VAN OSS., F. VERBRUGGEN,
C. VERMEYEN, M. VERRIJKEN,
H. VERWILST.

Ondersteunende Redactie :

M. BAF COP, E. DE SWAEF,
M. ELCHARDUS, P. FRANTZEN,
W. GELDOLF, E. LAUF, S. LIBERT,
M. MAGITS, M. MICHELSENS,
A. PLETINX, J. SPEYBROUCK,
D. VAN COTTHEM, G. VANDEWALLE,
T. VAN LOON, S. VERVAECK,
M. WELLENS.

Hoofdredacteur : R. RAES

Redactiesecretaris : H. KNOOREN

Abonnementsvoorwaarden :

Jaarabonnement : 600 F
Steunabonnement : 1000 F
Gepensioneerden, jongeren : 300 F
Afzonderlijk nummer : 120 F
Buitenland : 650 F

Bankrekening : 870-0000854-44
of : 001-1182004-38

Postrekening : 000-0529429-03

Omslagontwerp en lay-out :

M. VAN SCHANDEVIJL

Verantwoordelijke uitgever :

S. LIBERT, Ten hovelaan 5/10 - 3000 Leuven

Socialistische Standpunten is een uitgave van de VZW Emile Vandervelde Instituut, Grasmarkt 105 bus 55 - 1000 Brussel.
Tel. 02/511.65.08

eigenlijk niet op een *economische* problematiek. In feite werden en worden wel de problemen betreffende het socialisme of het communisme steeds *in verband met* een economische problematiek voorgesteld, en zeer terecht. Waarover het eigenlijk gaat is juist dit verband dat bestaat *tussen* de verhouding van de mensen tot de natuur enerzijds, en de verhoudingen tussen de mensen onderling, anderzijds. Of nog beter gezegd, uiteindelijk gaat het voor de mensen op de eerste plaats om hun verhouding tot de natuur, tot de niet-menselijke dingen. Maar (of „En”) óm met die verhouding terecht te komen zijn geschikte verhoudingen tussen de mensen onderling noodzakelijk. M.a.w., elke oplossing van het *economisch* probleem van het voortbestaan van de mensheid vóóronderstelt een *politieke* oplossing, op het plan van de verhoudingen tussen de mensen onderling. Het socialisme is zo'n *politieke* oplossing die moet *dienen* om het *doel* te kunnen bereiken, om een *economische* oplossing te vinden voor het probleem van het voortbestaan van de mensheid.

Concreet: de mens is een wezen dat steeds opnieuw – en bijna altijd – voor de noodzaak staat te moeten *produceren* om te kunnen *consumeren*, om in zijn materiële behoeften te kunnen voorzien. Dat produceren is geen doel op zichzelf. Het moet in dienst staan van het bevredigen van de menselijke behoeften. Die behoeften zijn niet steeds en overal en bij eenieder dezelfde. En ook wat de produktiewijze betreft, bestaat er een waaier van verschillende mogelijkheden. Om op doelmatige wijze te produceren, nl. op een manier die werkelijk beantwoordt aan de behoeften van de mensen, is er een beslissend overleg tussen de mensen onderling vereist, wat bepaalde verhoudingen tussen de mensen onderling vooronderstelt. Een economie, en zeker een economie die beantwoordt aan de

2

menselijke behoeften, vooronderstelt een politiek.

De private eigendom in de produktiemiddelen, die kenmerkend is voor de kapitalistische maatschappij, is niets anders dan één mogelijke (en voor ons daadwerkelijk gegeven) oplossing van dit politiek probleem, in dienst van een bepaalde economie. Die oplossing is niet enkel moreel onaanvaardbaar, omdat ze neerkomt op een brutale bevoorrechtiging van hen die reeds bevoorrecht zijn. Ze is voornamelijk politiek-economisch ondoelmatig; want ze bevordert of handhaaft een politiek regime dat de economische bedrijvigheid *loskoppelt* van haar enige doelstelling, nl. op te komen voor de materiële behoeften van de mensen, doordat deze belet worden om op basis van hun eigen behoeften en daarmee verbonden belangen in onderling overleg economische beslissingen te nemen.

Men heeft dan ook gemeend het socialisme, d.i. de politieke oplossing die noodzakelijk is om het economisch probleem van het voortbestaan van de mensheid te kunnen oplossen, te kunnen definiëren als de afschaffing van de private eigendom van de produktiemiddelen. En toch geeft dit op zich nog geen werkelijke oplossing van het politiek probleem (zomin als het op zijn beurt een doel op zichzelf kan zijn). Ook wanneer de private eigendom in de produktiemiddelen afgeschaft is, blijft het politiek probleem levensgroot overeind. „Gemeenschappelijke eigendom” betekent heel weinig. Er is een beheer nodig. De beheerders moeten, als afgevaardigden van de gemeenschap, gekozen, verkozen en met min of meer verreikende volmachten voorzien worden. Zeer verregaande volmachten dreigen erop neer te komen dat de beheerders bijna opnieuw alle voorrechten van eigenaars verkrijgen. Ook zelfbeheer van enkelvoudige bedrijven

dreigt de tewerkgestelden in die bedrijven in feite de beschikkingsrechten van eigenaars te verlenen, terwijl de produktie in die bedrijven toch niet enkel in dienst van hun behoeften moet staan. Hier ligt het eigenlijk *politiek kernprobleem van het socialisme* dat dringend en noodzakelijk aan een oplossing toe is indien we een weg willen vinden om het voortbestaan van de mensheid materieel veilig te stellen.

Op socialistische basis – hoe? – gevormde bestuurslichamen moeten overigens ook nog in staat zijn om op economisch gebied de *goede* beslissingen te nemen. Indien de eigenaars van de produktiemiddelen die we nu kennen *in staat* waren op dit gebied de *goede* beslissingen te nemen – ze zijn het niet –, zouden we er niet zoveel belang bij hebben om aan hun eigendom te „raken”. En het feit dat, in plaats van de eigenaars, andere beheerders door de gemeenschap zouden verkozen worden, zou ons weinig troost kunnen bieden indien deze verkozenen economische beslissingen nemen die in ieders nadeel uitkomen. Politiek is, onafscheidelijk van het gemeenschapsprobleem, ook een kennisprobleem.

Enkele fundamentele beschouwingen

Ik herhaal: de politiek, en het socialisme als oplossing van het politiek probleem, *moeten dienen* voor de oplossing van het economisch grondprobleem van de mensheid. M.a.w., het „primaat” van de *doelstelling* komt toe aan de economische problematiek; het „primaat” van de politiek is „enkel” dit van de noodzakelijke *weg* – het socialisme – die moet gevolgd worden om die doelstelling te bereiken. Dit inzicht lijkt me van cruciaal belang te zijn; het heeft verregaande gevolgen, en meer in 't bijzonder staat het in een zekere tegenstelling tot de grondstellingen van het marxisme. Ik wil

het daarom, vooralsnog, door enkele fundamentele beschouwingen nader toelichten.

Wat betekent eigenlijk gemeenschappelijkheid? Wat we als mensen allemaal gemeenschappelijk hebben is in de eerste plaats onze reeds aangestipte uitzonderlijke verhouding tot het niet-menselijke, de dingen, de natuur. De natuur biedt ons niet zo maar onmiddellijk aan wat we nodig hebben om in onze behoeften te voorzien; om te kunnen consumeren, moeten we produceren. Een noemenswaardig aantal mensen kreeg voor het eerst een kans om op deze aarde te overleven vanaf het ogenblik dat die mensen in staat waren werktuigen te gebruiken en deze ook zelf te maken. (1) „Middelen” moeten ingeschakeld worden om van datgene wat de natuur ons biedt iets te maken dat we voor ons levensonderhoud kunnen gebruiken. Een eerste middel bestond en bestaat er natuurlijk in, dat één mens een beroep doet op anderen om – al dan niet samen met hemzelf – tussen te komen in de bevrediging van zijn behoeften.

Dit „beroep doen op anderen” is dan ook één (onderdeel) van de meest elementaire produktiewijzen. Tegelijk houdt het, – *indien* dit „beroep doen” daadwerkelijk door anderen beantwoordt wordt – een eerste gemeenschapsvorming in. Men moet echter niet uit het oog verliezen dat in dit geval iemand op anderen een beroep doet ter wille van *dingen* waar hij behoefte aan heeft, en

(1) Volgens Paul en Anne Ehrlich, *Population, Resources, Environment*, San Francisco, 1970, p. 7, was er 600.000 jaar geleden een eerste golf van groei van de wereldbevolking (die wel tot tegen het jaar 8.000 v. Chr. slechts tot een totale wereldbevolking van 5 miljoen mensen leidde). 600.000 jaar is ook de ouderdom van de oudste met zekerheid geologisch gedateerde primitieve steenwerktuigen; zie W. Markov e.a. (red.), *Weltgeschichte*, Leipzig, 1964, p. 2.

niet ter wille van de anderen of ter wille van de gemeenschapsbeschouwingen zelf (Dat geldt zelfs nog voor het grensgeval van een sexuele behoefte, waar het begeerde „ding” het lichaam van de andere is). Nochtans is dit „beroep doen op anderen” niet zo „egoïstisch” als op het eerste zicht zou kunnen lijken. Want het houdt in ieder geval een bereidheid in om zich van anderen afhankelijk te maken, en dit eventueel ook in gevallen waar dat niet strikt noodzakelijk zou zijn om in zijn behoefte te kunnen voorzien. En ook brengt het toch een *belangstelling voor de andere* met zich mede, tenminste in zijn bekwaamheid om tussen beide te kunnen komen, met al wat dat vooronderstelt. – Maar hoe ziet die zaak eruit, bekeken met de ogen van die „andere”?

Die „eerste” gemeenschapsvorming waarover ik het had, komt natuurlijk maar tot stand indien anderen ook werkelijk antwoorden op het beroep dat door iemand op hen gedaan wordt. Waarom zouden die anderen dat doen? In vele gevallen kan er een wederkerigheid zijn. Twee mensen kunnen (bijna) hetzelfde verlangen naar elkaars lichaam koesteren (hoewel die verhouding onmiddellijk moeilijker wordt, indien de éne reeds door iemand anders sexueel bevredigd is of aan de bevrediging van zijn sexuele behoeften bij iemand anders de voorkeur geeft). Twee mensen kunnen ook dezelfde behoefte aan een zelfde zaak delen, die ze het best verkrijgen door elkaar wederzijds hulp te verlenen. Iemand kan ook bereid gevonden worden om iemand te helpen om aan iets te geraken waaraan deze laatste nood heeft, in de verwachting dat bij een andere gelegenheid en voor een andere zaak die andere hem zal behulpzaam zijn. In dit laatste geval is „wederkerigheid”, als basis van de gemeenschapsvorming, al niet meer zo duidelijk gegeven. Over 't algemeen

4

kan men zeker niet stellen dat zo'n wederkerigheid steeds gegeven is. Dit om de eenvoudige reden dat de behoeften van verschillende mensen op verschillende plaatsen en in verschillende tijdsomstandigheden niet dezelfde zijn. Ook maakt het een groot verschil of iemand voor het bevredigen van een bepaalde behoefte al dan niet *noodzakelijk* op anderen een beroep moet doen, en of hij om die behoefte te bevredigen bereid of eventueel gedwongen is zich van anderen afhankelijk te maken. Uiteindelijk treedt hier een *moreel probleem* op, wellicht het moreel probleem.

Of de „eerste” gemeenschapsvorming waarover ik het had, tot stand komt, hangt er uiteindelijk van af of mensen ertoe bereid zijn op te komen voor de behoeften van anderen, afgezien van het feit of een basis van wederkerigheid daadwerkelijk gegeven is of tenminste zou kunnen tot stand gebracht worden (Belangrijk is hierbij ook dat er grote verschillen bestaan tussen vormen van onmiddellijke wederkerigheid en veelvuldig bemiddelde wederkerigheid, op grotere schaal en op langere termijn). Die bereidheid noemt men precies, over 't algemeen, moraliteit, morele gevoeligheid of *morele behoefte*. Vermoedelijk ligt toch wel op dit moreel gebied de eerste grondslag voor elke gemeenschapsvorming onder mensen, meer bepaald ook voor het tot stand komen van de „eerste” gemeenschapsvorming waarover ik het tot nog toe had. Ik denk dat we geen werkelijke gemeenschapsvorming onder de mensen zouden kunnen vaststellen – en we kunnen ze spijs alles vaststellen – indien deze morele basis niet, eigenaardigerwijze als men wil, daadwerkelijk ook gegeven was.

Die gedachte heeft niet zoveel te maken met een „optimistisch” of „idealistisch” geloof in de „goedheid” van de mensen.

Want evenmin als men het „beroep doen op anderen” zo maar als „egoïstisch” kan bestempelen (zoals reeds gezegd), moet men zich „moraliteit” in de aangestipte betekenis als louter „altruïsme” voorstellen. Onder de vorm van morele gedragingen maakt men zich precies niet van anderen afhankelijk, maar maakt men integendeel *de anderen van zich afhankelijk*. Een morele behoefte is juist erop gericht dat *de andere je nodig heeft*, dat de andere behoeften heeft die enkel jij hem kunt helpen te bevredigen. De morele gevoeligheid kan ontstaan – en ontstaat wellicht werkelijk – uit een *behoefte voor anderen belangrijk en zelfs onontbeerlijk te zijn* (minder geïnteresseerd te zijn in de andere die men behulpzaam wil zijn dan zichzelf „interessant” te willen maken).

Zo gezien, komt het optreden van moraliteit, morele gevoeligheid en morele behoeften bij de mensen al veel minder raadselachtig of twijfelachtig over. Ik denk dat het als volgt kan verklaard worden, en wel eveneens (zoals ook het beroep doen op anderen waaraan het beantwoordt) op basis van de uitzonderlijke verhouding van de mensen tot de natuur. Te moeten produceren om te kunnen consumeren, dus om zich in leven te kunnen houden, is eigenlijk een bijna ondraaglijke bestaansvoorwaarde. Het betekent namelijk dat „het halve leven” *arbeid* is, dat men soms niet meer weet of men nu enkel werkt om zich in leven te houden ofwel integendeel enkel nog leeft om te werken. Het betekent dat men de *genieting* van zijn leven onophoudelijk moet uitstellen om door middel van produktieve activiteiten (waar zelfs nog het maken van werktuigen en van werktuigen om werktuigen te kunnen maken enz. bijkomt) een toekomstige genieting van het leven mogelijk te maken die echter ook geen ongedeelde genieting zou kunnen zijn. Kan niet juist op die

manier „het leven” *zinloos* schijnen?

Op een cruciaal moment van hun oer-geschiedenis hadden de mensen het dan ook nodig een „*zin van het leven*” (uit) te vinden (2), wat van meet af aan betekent dat die „zin” niet langer in het leven als dusdanig, maar in nog iets „anders” en „meer” dan het „louter” leven gezocht wordt: in iets *waarvoor* men leeft (in plaats van enkel te leven om te leven). Men vraagt om zo'n „*zin van het leven*” wanneer het leven „zelf” voornamelijk als lijden ondervonden wordt; de gezochte „zin van het leven” is steeds (ook) een „zin van het lijden”. En bijgevolg is de vraag om een „zin van het leven” eigenlijk steeds de vraag waarom het *nodig* is te leven en voort te leven. Die behoefte zijn eigen bestaan als zinvol, noodzakelijk, onmisbaar te kunnen begrijpen, ligt aan de basis van alle morele gevoeligheid, is wellicht de morele behoefte zelf. Want uiteindelijk zijn het toch maar andere mensen die ons echt nodig kunnen hebben (precies zij die op ons een beroep willen of moeten doen om hen te helpen aan wat ze nodig hebben om in hun behoeften te voorzien). Natuurlijk hebben allerhande godsdiensten de mensen voorgespiegeld dat er nog „hogere” (of ook „diepere”) machten zouden belangstellen in het bestaan van ons, mensen; toch is het opvallend dat die machten dan steeds in een of andere mensengestalte (of tenminste dierengestalte) moesten voorgesteld worden.

We hebben op die manier een „tweede” gestalte van gemeenschapsvorming onder de mensen achterhaald, die gebaseerd is op een morele behoefte. Wellicht moes-

(2) Men kan vermoeden dat die „uitvinding” ongeveer samenvalt met het ontstaan van de gewoonte om overledenen te begraven, ongeveer 50.000 jaar geleden; algemeen wordt aangenomen dat de dodencultus ook de eerste oorsprong van alle religies vormde.

ten we zelfs deze laatste de „eerste” noemen. Toch kan ook deze „tweede” vorm niet werkelijkheid worden zonder dat anderen aan onze morele behoefte voldoen door op ons een beroep te doen, zo min als dit „beroep doen” op anderen tot een werkelijke gemeenschapsvorming leidt, indien niet iemand terwille van zijn morele gevoeligheid erop antwoordt. Wel kan men misschien stellen dat die morele behoefte nog oorspronkelijker is dan de noodzaak om van zijn kant op anderen een beroep te doen (een noodzaak die niet móét optreden en waartegen de mensen zich vaak verzetten, omdat ze zich niet zo graag in een afhankelijke positie begeven), terwijl enkel dóór de bereidheid van mensen om op anderen echt een beroep te doen de morele behoefte een bevrediging vinden kan; anders kan precies die behoefte de enkeling in de grootste eenzaamheid storten.

De door iemand aangevoelde behoefte dat anderen op hem een beroep doen, noemden we *morele gevoeligheid*. Men zou daartegenover het begrip van ons belang om op anderen een beroep te doen en ons van hen afhankelijk te maken, *politiek verstand* kunnen noemen.

Naar ik hoop kan uit het voorgaande duidelijker worden dat een moreel politieke gemeenschapsvorming noodzakelijk is om de mensen in staat te stellen hun bestaansvoorwaarden t.o.v. de natuur te handhaven.

Omgekeerd : dat de mensen moeten produceren om in hun materiële behoeften te kunnen voorzien, kan ook zo uitgedrukt worden, dat ze *langs omwegen* moeten leven. Hoe langer of hoe ingewikkelder die omwegen worden, hoe zinlozer komt hun het leven over, hoe groter wordt hun vraag naar een *zin van* het leven, hoe sterker voelt eenieder de behoefte aan dat anderen op hem een

beroep doen, om zodoende aan zijn leven een zin te geven. Maar hoe meer eenieder bedreigd is door een gevoel van overbodigheid van zijn eigen bestaan, hoe minder zal hij nog wensen een beroep te doen op anderen waar dat niet strikt noodzakelijk lijkt. Een groeiende vereenzaming van iedereen is het gevolg; of „de verwording van de gemeenschapsverhoudingen” (3).

De crisis en het socialisme

De politieke noodzakelijkheid van het socialisme, als totstandkoming of herstel van menselijke gemeenschappelijkheid, kan meer concreet toegelicht worden aan de hand van een analyse van de tegenwoordige crisis (Dit is gezegd vanuit een „theoretisch” gezichtspunt : in dit perspectief zal dan een historisch-feitelijke crisis in de toestand van de mensheid „dienen” om een „theoretische” stelling te staven, terwijl het er natuurlijk eigenlijk om gaat of het inzicht in die stelling ertoe kan „dienen” de crisis te overwinnen).

De tegenwoordige crisis is, in haar gehele omvang en diepte gezien, een crisis van de westerse beschaving en zelfs, ter wille van de planetaire betekenis die de westerse beschaving heeft verkregen, een crisis van de menselijke beschaving

(3) Ik verwijs hiermede naar een belangrijke studie van Johan Moyaert die zal verschijnen in het tijdschrift *Kritiek*, nr. 4 (nu in druk; verkrijgbaar door overschrijving van 100 F – studenten 50 F – op rekening 448-0600001-57). Zie ook mijn eigen studie die onder de titel „L'homme n'est pas lui-même” verschenen is in de bundel *Qu'est-ce que l'homme*. Hommage à A. De Waelhens, Bruxelles, 1982.

überhaupt (4). Dit moet nadrukkelijk onderstreept worden t.o.v. hen die nog steeds menen dat er slechts „problemen” zijn waarvoor op basis van onze beschaving „oplossingen” moeten kunnen gevonden worden, en die elke diepergaande beschouwing als „doemdenken” van de hand wijzen. De *economische* crisis in de westerse (en overigens ook in de Oost-europese industrielanden) is maar de „top van de ijsberg”. Nochthans is ze revelerend voor wat de grond van de zaak betreft.

De kern van *die* crisis is de dalende koopkracht (waarvan de inflatie maar één van de mogelijke uitdrukkingwijzen is; ze kan ingedijkt worden op voorwaarde, dat er op andere manieren wordt „ingeleverd”). Vandaar inkrimping van de markten, met als gevolg een toenemende concurrentiestrijd. Vandaar ook de noodzaak van het invoeren van steeds nieuwe technologieën. Die noodzaak schept enerzijds kapitaalschaarste (met als gevolg een hoog rentepeil); het invoeren van de nieuwe technologieën zelf schept, anderzijds, steeds meer werkloosheid, wat de globale koopkracht nog eens vermindert. Hoge werkloosheid belast ook de financiën van de staten die hun toevlucht moeten nemen tot leningen, waardoor het rentepeil verder omhoog gedreven wordt. Kortom, alle verschijningsvormen van de crisis kunnen afgeleid worden uit het basisgegeven : dalende koopkracht.

Nu is koopkracht uiteindelijk niets anders dan een uitdrukking voor de opbrengst van een bepaalde inspanning, onder de vorm van gebruiksgoederen. Dalende koopkracht wordt dus eigenlijk veroorzaakt door – of is een teken van – het feit dat *het geheel van de menselijke productieve inspanningen* (of ze nu door velen of door minder velen geleverd worden; de „inspanningen” van de natuur inbe-

grepen, en eveneens het resultaat van reeds vroeger door de mensen geleverde inspanningen, bv. een „bestaande” infrastructuur) *minder begint op te leveren onder de vorm van „dingen” die daadwerkelijk aan menselijke behoeften beantwoorden*. Dát is de situatie waarin we verkeren en die we voor ogen moeten houden.

Het is echter helemaal geen wonder dat we daar moesten terechtkomen. Want de materiële basis van onze beschaving berust op een *technologische productiewijze*, d.w.z. een productiewijze die geen ander doel kent dan de „onvoorwaardelijke ontwikkeling van de productie als doel op zichzelf” (5), zonder de daadwerkelijke behoeften van de mensen zelf (méér dan absoluut noodzakelijk is) in aanmerking te nemen (hoewel – wellicht – in de vooronderstelling dat juist op die manier de menselijke behoeften best zouden bevredigd kunnen worden; een vooronderstelling die juist door de tegenwoordige crisis weerlegd wordt). Het *kapitalisme* – in de zin van de absolute bevoorrechtiging van de accumulatie van kapitaal (al dan niet in private eigendom) – is slechts het economisch systeem dat vereist is om die technologische productiewijze te handhaven. Men had het eigenlijk allang op voorhand kunnen uitrekenen dat zo'n volstrekt doellose ontwikkeling van de productie om de productie (waarbij volstrekt vergeten of verdrongen wordt dat het produceren

(4) Ik durf dit stellig beweren omdat ik de huidige crisis in feite reeds in 1973 heb onderkend in mijn *Kritiek der grondslagen van onze tijd*; het oorspronkelijk Duits manuscript van dit werk ging in het aangegeven jaar naar de drukker. Zie ook mijn bundel *Aan het einde van een tijdperk*. Politiek-filosofische aantekeningen, dat aangekondigd is bij Het Wereldvenster.

(5) Die formule is niet van mij maar van Marx, *Kapitaal*, III (MEW, deel 25), p. 260; zie echter ook verder in dit opstel.

toch geen andere zin kan hebben dan een noodzakelijke omweg te beschrijven om de materiële behoeften van de mensen te kunnen bevredigen) ooit tot een punt moest komen, waar die ontwikkeling de mensen meer kost dan dat ze oplevert.

De opkomst van deze technologische (of kapitalistische) produktiewijze heeft echter diepe wortelen in de westerse beschaving. In godsdienstige tijden hebben de mensen zich steeds op de een of andere manier verbeeld dat hun afhankelijkheid van de natuur toch geen volstrekt eenzijdige zou zijn, dat de natuurmachten, of een schepper van de natuur, als personen konden voorgesteld worden die op zijn minst niet helemaal onverschillig stonden tegenover de mensen. De klassieke Griekse filosofie betekende daar tegenover de eerste grote ontzuivering. Die filosofie raadde de mensen aan beter de natuur zoals ze op zichzelf is en door zichzelf bepaald is, ter kennis te nemen en zich aan haar aan te passen. Die kennis moest verworven worden op zo'n manier dat de mensen al hun eigen behoeften, belangen en doelstellingen opzij zetten en dat ze naar kennis streefden, niet in dienst van die behoeften, belangen en doelstellingen, maar enkel ter wille van die kennis zelf.

Die aanbeveling bevatte natuurlijk een fundamenteel juiste kern, maar tegelijk maakte ze de weg vrij voor een mensdom dat inderdaad een zelfverloochening van al zijn eigen menselijke behoeften, belangen en doelstellingen gelijkstelde met het summum aan rationaliteit, en deze met de enig authentieke humaniteit. Dat werd de rationaliteit van de wetenschap van de moderne tijden. Indien nu die wetenschappelijke kennis los van elke menselijke doelstelling die aan de behoeften en belangen van de mensen beantwoordt, wordt ontwikkeld, hoe zou

8

dan de produktie, die toch op kennis moet berusten, anders kunnen ontwikkeld worden dan eveneens los van iedere menselijke doelstelling? (Wel heerst natuurlijk de voorstelling dat juist op die manier uiteindelijk elke mogelijke menselijke doelstelling best zou bevorderd worden).

Om de draad weer op te nemen: indien we de economische crisis nog willen overwinnen, moeten we een einde stellen aan de technologisch-technokratische produktiewijze en ze vervangen door een andere die van meet af aan economisch in dienst van de bevrediging van de menselijke behoeften staat. Maar daarvoor moeten we die behoeften, en de belangen en doelstellingen die daaruit voortvloeien, *kennen*; en daarvoor is blijkbaar een ander soort van rationaliteit vereist dan die, die er juist op *gebaseerd* was die behoeften, belangen en doelstellingen opzij te zetten. *Hoe* kunnen we ze leren kennen?

Ze kunnen niet vastgesteld worden door een of ander objectief wetenschappelijk onderzoek. Natuurlijk kunnen ze ook niet door een of andere commissie gedeclareerd worden. Eenieder moet beginnen met bij zichzelf na te gaan en te onderscheiden, waaraan hij werkelijk een behoefte heeft, waarin hij – ter wille van zo'n aangevoelde behoefte – belangstelt en wat hij zich als doel wil stellen; en de mensen moeten zich daarover onderling verstaan om tot redelijke gemeenschappelijke beslissingen over de meest economische produktiewijze te komen. Opnieuw kan de basis daarvoor niets anders zijn dan een politieke gemeenschappelijkheid of het socialisme. Zonder dit socialisme, zonder zo'n gemeenschappelijkheid, kan de economische crisis van de industrielanden en de cultuurcrisis van de nu levende mensheid, niet overwonnen worden. Niets *minders* is „haalbaar”.

Socialisme en marxisme

Samengevat komt wat boven gezegd werd neer op het volgende: om de bestaansvoorwaarden van de mensheid t.o.v. de natuur te herstellen, moet ons *doel* zijn de afschaffing, de omwenteling van de technologische produktiewijze waarop het kapitalisme berust. Deze omwenteling vooronderstelt, als *politieke voorwaarde*, het herstel of de totstandkoming van werkelijke gemeenschapsverhoudingen onder de mensen, wat ik het socialisme noemde.

Bij nader toezien blijkt dit bijna het tegenovergestelde te zijn van wat Marx en Engels meenden. Wel hebben zij voor het eerst onze thematiek (opnieuw) bespreekbaar gemaakt door precies de aandacht te vestigen op de basisverhouding van de mensheid tot de natuur (door hen aangeduid als de „produktiewijze” of de „ontwikkeling van de produktiekrachten”) enerzijds, het belang van de verhoudingen van de mensen onderling (aangeduid als de „produktieverhoudingen”) anderzijds, én op het onderling verband tussen beide verhoudingen. Maar zij beschouwden de totstandkoming van werkelijke gemeenschapsverhoudingen onder de mensen (het socialisme) als het *doel*; en ze zagen een oplossing van het materieel basisprobleem als noodzakelijke *voorwaarde* om dit doel te kunnen bereiken. Deze oplossing kwam er door een hoge ontwikkeling van de produktiekracht via het kapitalisme. In hun kritiek op het kapitalisme blijft dan ook de manier waarop door het kapitalisme de produktiekrachten ontwikkeld worden, de technologische produktiewijze, buiten schot, hoewel we aan Marx de meest treffende formules danken waardoor deze produktiewijze kan gekenmerkt worden: „de onvoorwaardelijke ontwikkeling van de produktie als doel op zichzelf”. De *revolutie* die zij voor de toe-

komst mogelijk en nodig achten, heeft eigenlijk *enkel* betrekking op de *eigen-domsverhoudingen* (de kern van de zogenaamde „produktieverhoudingen”). Hun grondgedachte blijkt bv. duidelijk uit het volgende citaat uit de *Duitse Ideologie*: de „'vervreemding' (...) kan natuurlijk slechts onder twee *praktische* voorwaarden opgeheven worden.

Wil ze een 'ondraaglijke' macht worden, d.w.z. een macht waartegen men een revolutie begint, is het nodig dat ze de massa der mensheid volstrekt 'van elke eigendom beroofd' heeft, en dit tegelijkertijd in contradictie met een voorhanden wereld van rijkdom en cultuur; beide voorwaarden veronderstellen een grote stijging, een hoge ontwikkelingsgraad van de produktiekracht” (6). Dit laatste is volgens Marx en Engels de „historische taak” van het *kapitalisme*, en ze twijfelen er niet aan dat het kapitalisme op die manier een „wereld van rijkdom en cultuur” voortbrengt.

Voor het socialisme gaat het er eigenlijk enkel om de *eigendom* in deze „wereld van rijkdom en cultuur” uit de handen van de private eigenaars van produktiemiddelen te nemen en over te dragen in de handen van de „massa der mensheid”. Ook voor enig *politiek* probleem, dat zich ook nog ná deze overname zou kunnen stellen, hadden ze nauwelijks oog. Ze lijken te veronderstellen dat alle gemeenschapsproblemen zich vanzelf oplossen, eens de private eigendom van de produktiemiddelen is afgeschaft, nadat een voldoende „hoge ontwikkelingsgraad van de produktiekracht” is bereikt. Engels zegt bv. het volgende: „De splitsing van de maatschappij in een uitbuitende en een uitgebuite, een heersende en een onderdrukte klasse was het nood-

(6) Marx/Engels, *Die deutsche Ideologie* (MEW, deel 3), p. 34; volgens de gebruikelijke Nederlandse vertaling.

zakelijk gevolg van de geringe produktie in het verleden. Zolang de totale maatschappelijke arbeid slechts weinig méér oplevert dan voor het behoeftig bestaan van allen vereist is, zolang dus de arbeid alle of haast alle tijd van de overgrote meerderheid van de leden van de maatschappij in beslag neemt, zolang is deze maatschappij noodzakelijkerwijze in klassen verdeeld. Naast deze grote meerderheid die uitsluitend door de arbeid in beslag genomen wordt, vormt zich een klasse die van rechtstreeks-produktieve arbeid bevrijd is en voor de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappij zorg draagt: leiding van de arbeid, staatszaken, rechtspraak, wetenschappen, kunst enz." (7). Engels meent kennelijk dat alle dergelijke functies (en de politieke problemen die ermee verbonden zijn) in het socialisme gewoon zullen overbodig worden en verdwijnen (hoewel nog steeds op voorwaarde dat het socialisme kan bouwen op een zeer „hoge ontwikkelingsgraad van de produktiekracht”).

Ondertussen moeten we vaststellen dat de wijziging van de eigendomsverhoudingen (voornamelijk in de Oostbloklanden) op zich geenszins volstond om de (ook door Engels) aangestipte politieke problemen op te lossen of zelfs gewoon te doen verdwijnen (ik heb er reeds voorheen op gewezen dat dit ook a priori niet waarschijnlijk was). Men kan wel aanhalen dat vermoedelijk ook de „ontwikkelingsgraad van de produktiekracht” bv. in Rusland in 1917 niet voldoende hoog was; maar dat is toch wel inmiddels grondig veranderd. Als men dan ook nog op zoek gaat naar alle soorten andere „factoren” waaraan het zou liggen dat de loutere afschaffing van de private eigendom van de produktiemiddelen op vele gebieden niet zoveel veranderingen heeft meegebracht, moet men zich toch rekenschap geven van het feit dat ook in

dit geval aan deze *andere* factoren een veruit meer *beslissende* rol moet toegeschreven worden dan aan het probleem van de eigendomsverhoudingen.

Voornamelijk echter kon en kan de overname van het technologisch produktieapparaat dat door het kapitalisme ontwikkeld werd in „gemeenschappelijke eigendom” slechts iets nuttigs opleveren op voorwaarde dat dit apparaat en de produktiewijze die ermee verbonden is wel degelijk een *geschikt instrument* is om een „wereld van rijkdom en cultuur” voort te brengen. Tot nog toe is – sinds de tijden van Marx en Engels – steeds duidelijker gebleken dat dat geenszins het geval was. De technologisch-kapitalistische produktiewijze heeft integendeel een nieuwe (soort) schaarste en een nieuwe (soort) barbarij voortgebracht, en het wordt steeds duidelijker dat dat in *hoofdzaak* aan de technologische produktiewijze zelf te wijten is en dat de private eigendom van de desbetreffende produktiemiddelen daarbij slechts een *bijzaak* is. In ieder geval staat het vast dat de loutere *overname* van het beheer van de produktie in „andere handen” op zich niets kan uithalen indien er niet „ook” een *ander* beheer komt. En men moet zich afvragen wát eigenlijk met het produktieapparaat, dat het resultaat is van de tot nog toe heersende technologische produktiewijze, te beginnen valt. Men stelt zich voor dat er een „goed” gebruik van zou kunnen gemaakt worden (onder het socialisme), of een „slecht” gebruik (zoals onder het kapitalisme). Men miskent het feit dat de technologische produktiewijze precies inhoudt dat het „gebruik” (het werkelijk en het mogelijk gebruik) van het produktieapparaat

(7) Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft* (MEW, deel 19), p. 224; volgens de gebruikelijke Nederlandse vertaling.

bepaald wordt door de ontwikkelde middelen, en dat deze dus niet worden ontwikkeld in functie van hun nuttige opbrengst onder de vorm van gebruiks-goederen waaraan de mensen daadwerkelijk behoefte hebben. Waarvoor anders wil men de autofabrieken, de petrochemie, de elektronika, de kernreactoren, om niet te spreken van de wapensystemen „gebruiken” dan waarvoor ze nu reeds gebruikt worden?

Het socialisme kan niet, op basis van een loutere wijziging van de eigendomsverhoudingen, „opbouwen” op de door het kapitalisme ontwikkelde produktiewijze en produktiekracht (of beter destructiekracht); het moet zich tot doel stellen de technologische produktiewijze af te schaffen en te revolutioneren.

Marx en Engels dachten, in een zekere zin, lang niet „materialistisch” genoeg. Ze dachten eigenlijk dat het materieel basisprobleem van de mensheid in haar verhouding tot de natuur eens en voor goed kon opgelost worden en dit, in een voorbijgaande offervolle periode van de geschiedenis van de mensheid, door het kapitalisme en zijn produktiewijze. En ze hadden een nogal „idealistische” voorstelling van wat dán de socialistische samenleving van de mensen zou kunnen zijn: wat ze daarover zeggen lijkt eerder op de idealen van vrijetijdsbesteding van de burger van nu. Eigenlijk zien ze dan helemaal geen moreel-politieke problemen meer, dus ook geen echte problemen van gemeenschapsvorming, die *steeds* conflictgeladen zijn, omdat de behoeften en de belangen van de mensen nu eenmaal verschillen volgens leeftijd en geslacht, volgens gezondheid en zwakte, volgens klimaat en voorgeschiedenis en volgens duizenden verschillende situaties.

Het is wel juist dat een omwenteling van de technologische produktiewijze *tot doel*

moet hebben een produktieapparaat te scheppen dat *in de mate van het mogelijke* eens en voor goed in staat zou zijn alle behoeften van de mensen die steeds opnieuw terugkeren, ook steeds opnieuw te bevredigen. Nog belangrijker zou het zijn het doel na te streven *die* behoeften van de mensen die zelf verregaande eens en voor goed kunnen bevredigd worden, ook daadwerkelijk eens en voor goed te bevredigen. Maar dit kan juist door een technologische produktiewijze nooit bereikt worden.

Marx en Engels hebben eigenlijk alles op zijn kop gezet. De mensheid had niet de kapitalistische produktiewijze nodig om tot het socialisme te komen, maar ze heeft hoogdringend socialistische gemeenschappelijkheid nodig om die technologische produktiewijze uiteindelijk te overwinnen (8).

Politiek van socialistische partijen

Niet enkel de communistische, maar ook de socialistische partijen baseren zich nog steeds, spijs talloze afwijkingen, op de grondbeginselen van het marxisme: hun kritiek op de bestaande maatschappelijke orde laat de technologische produktiewijze in haar principe buiten schot; men staart zich blind op de eigendomsverhoudingen en houdt zich niet bijster veel bezig met het eigenlijk politieke vraagstuk. Paradoxaal genoeg verschillen ze op die manier toch niet eens zo erg van de zogenaamde sociaal-democratische tendens in de socialistische beweging, die ook de eigendomsverhoudingen buiten schot wil laten. Want indien men – ook ná de overname van de produktiemiddelen in socialistische eigendom – het politiek-economisch be-

(8) Zie hierbij ook mijn bijdrage over „Marx, technologie en politiek” in het Marx-nummer, 1983, van het *Tijdschrift voor Diplomatie*.

leid niet *principieel* wil wijzigen, en bovendien het socialisme op die basis enkel als een ver toekomstperspectief beschouwt, resulteert er in feite het sociaal-democratie uit.

De volgende uitspraak kan men even vaak bij de linkerzijde horen als bij de rechterzijde: „een nieuwe technologie kan je toch nooit tegenhouden”. Men spant zich in, evenals bij de rechterzijde, alle nefaste gevolgen van de technologische ontwikkeling op ecologisch zowel als op economisch gebied te herleiden tot negatieve „aspecten” of „nevenwerkingen” van die ontwikkeling, die door een „beter beleid” met behulp van allerhande „maatregelen” zouden weg-gewerkt of op zijn minst „bijgestuurd” kunnen worden. Ook voor die „nevenwerkingen” worden de eigendomsverhoudingen verantwoordelijk gesteld. Als of de afschaffing van de private eigendom van de produktiemiddelen iets zou veranderen aan de verpesting van de lucht, water en grond die het gevolg is van onze technologische produktiewijze, of, bijvoorbeeld, aan het feit dat kern-centrales radioactieve afval produceren. Om nog maar te zwijgen over de „vraag” – is het werkelijk nog steeds slechts een „vraag”? – of niet ook de voortschrijdende aftakeling van de materiële bestaansvoorwaarden van de massa der mensheid en meer in ’t bijzonder de economische crisis die zich nu ook in de westerse en Oosteuropese industrielanden voordoet, een gevolg van onze technologische produktiewijze zijn.

Men blijft zich blind staren op de kapitalistische eigendomsverhoudingen. Men verwacht veel van een nationalisering van enkele sleutelsectoren. Men wil niet zien hoe weinig dat bv. uithaalt in Frankrijk waar recent belangrijke dingen op dit gebied plaatsvonden. Voornamelijk echter sluit men de ogen t.o.v. het historisch

feit dat, in de Sovjetunie en de andere Oostbloklanden, de *volledige* afschaffing van de private eigendom van de produktiemiddelen maar heel weinig positieve resultaten voor de bestaansvoorwaarden van de massa heeft opgeleverd. Men heeft natuurlijk „kritiek” op de Sovjetunie, en men is van zichzelf overtuigd dat men desgevallend – waarschijnlijk met een beetje „goede wil” – een veel beter „beleid” zal voeren dan de Russische communisten. Beschouwt men die dan allemaal als schurken, naïevelingen of idioten? Of als volstrekt machteloos t.o.v. een overmacht van het westers imperialisme? Komt men werkelijk niet op het idee dat geen enkel „beleid” bij machte is om een technologische produktiewijze „bij te sturen”, zoals trouwens ook elke eigenaar meer bezeten wordt door zijn eigendom dan hij er zelf onvoorwaardelijk over kan beschikken?

Op het gebied van de politiek schijnt soms de belangrijkste nieuwigheid te zijn dat men dit woord – „politiek” – heeft vervangen door „strategie”. Voor de rest hoort men voornamelijk jammeren over de bestaande „machtsverhoudingen” waar men in „vastzit”, en het is in de linkerzijde een vaste gewoonte geworden om elkaar wederzijds als „naïef” uit te maken, omdat men die „machtsverhoudingen” over het hoofd zou zien. Overigens worden met deze „machtsverhoudingen” nog eens de welbekende eigendomsverhoudingen bedoeld, behalve dan wat de Oostbloklanden betreft (en de banken in Frankrijk en ...). Welnu, er bestaan natuurlijk machtsverhoudingen. Maar wat anders kan het woord „strategie” betekenen dan het volgen van een bepaalde weg om die machtsverhoudingen te wijzigen? Op dit gebied beschikt nu de linkerzijde over één geweldige troef: eigenlijk móest ze de overgrote meerderheid van de massa aan haar kant hebben. Dít werkelijkheid te laten

worden, is de enige „strategie”. Daarvoor is één zaak vereist: een werkelijke *gemeenschapsvorming* bij die massa, bij die meerderheid teweegbrengen. En daarvoor is niet meer en niet minder nodig dan de mensen te *zeggen* wat men eigenlijk met de macht wil beginnen, en ze ervan te overtuigen dat het ten eerste nodig, ten tweede doenbaar en ten derde in hun eigen belang is. Maar om het de mensen te kunnen *zeggen* is eerst nog vereist dat men het zelf ook *weet*, dat men werkelijk iets weet *voor te stellen* waarover de massa een beslissing kan nemen. Tot nog toe is de situatie nog steeds deze: het is niet zo dat de socialisten wel mooie plannen hebben maar niet de macht om die te verwezenlijken – het enig voorstel enkel maar de eigendomsverhoudingen te wijzigen overtuigt kennelijk de massa *niet* – maar er ontbreekt nog steeds een socialistisch alternatief dat de massa kan overtuigen en een gemeenschapsvorming van de meerderheid kan doen ontstaan die een daadwerkelijke wijziging van de machtsverhoudingen verwezenlijkt.

Daarmede ben ik terug aangeland bij hetgeen eigenlijk mijn hoofdidee in dit opstel was. Het socialisme is niet enkel een einddoel, maar het is, als *gemeenschapsvorming op basis van een doelstelling*, de eerste politieke noodzakelijkheid *nu*. Concreet politiek betekent dit onder meer: de linkerzijde moet hoogdringend heraanknopen bij haar internationalistische traditie om zich in internationale verstandhouding stelselmatig te verzetten tegen alle pogingen van nationale regeringen om de economische crisis in één land op te lossen ten koste van andere landen en in feite ten laste van de massa in *alle* landen. Maar deze verstandhouding kan natuurlijk maar tot stand komen indien er *eerst* de gemeenschappelijke overtuiging is dat *de technologische produktiewijze* niet moet verder gezet en nog verder ontwikkeld,

maar integendeel *moet afgeschaft en omgewenteld worden*, indien het doel is de bestaansvoorwaarden van de mensheid op deze aarde te vrijwaren.

Het machtsprobleem is belangrijk. We moeten echter „macht” niet enkel zien in één van haar verschijningsvormen, de macht nl. die mensen over andere mensen bezitten en uitoefenen. Deze leidt zich steeds maar af van „macht” in haar eerste en oorspronkelijke betekenis: macht als het vermogen om iets tot stand te brengen of te bevorderen, tegen te werken of af te breken of zelfs onmogelijk te maken. Daardoor, en enkel daardoor, wordt macht over mensen verworven.